

Ο Γκράμσι ως θεωρητικός της ηγεμονίας

Η σχέση επανάστασης και μεταρρύθμισης
στην εποχή μας

γράφει ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΧΡΥΣΗΣ*

Με αφορμή τη συμπλήρωση 80 χρόνων από το θάνατο του Αντόνιο Γκράμσι, ενός από τους κορυφαίους μαρξιστές διανοητές και επαναστάτες του 20ού αιώνα, τα *Τετράδια Μαρξισμού* στρέφουν την ερευνητική αναζήτησή τους στον θεωρητικό και, σε τελική ανάλυση, πολιτικό ορίζοντα που εκείνος φώτισε και διεύρυνε, αφιερώνοντας όχι μόνο το έργο του, αλλά και την ίδια τη ζωή του στην υπόθεση της κομμουνιστικής απελευθέρωσης.

Δεν είχε, πράγματι, άδικο ο Άγγελος Ελεφάντης –και δεν είναι ασφαλώς ο μόνος– όταν, στην επέτειο των 70 χρόνων από το θάνατο του Ιταλού κομμουνιστή ηγέτη, εκτιμούσε, αναφερόμενος στην «επέτειο μιας απουσίας», ότι «το έργο του Γκράμσι, ως τις αρχές της δεκαετίας του 1970, έμεινε άγνωστο στον τόπο μας. Το ελληνικό αριστερό κίνημα, σε όλες του τις πολιτικοϊδεολογικές αποχρώσεις, στάθηκε χώρος άξενος γι' αυτή τη σκέψη που προσπάθησε να θεωρητικοποιήσει την πολυπλοκότητα της επαναστατικής διαδικασίας στις σύγχρονες αναπτυγμένες κοινωνίες». ¹ Άλλωστε, και το εκδοτικό

οδοιπορικό του γκραμσιανού έργου στη χώρα μας ενισχύει μια τέτοια εκτίμηση. Όπως βεβαιώνει και ο Λουκάς Αξελός – που με τις εκδόσεις «Στοχαστής» συνέβαλε αποφασιστικά σε μια πρώτη γνωριμία μας, στην ελληνική γλώσσα, με σημαντικές σελίδες των *Τετραδίων της Φυλακής*– «παρ' όλη τη φήμη που τον συνόδευε στην πατρίδα του, αλλά και σε ορισμένες ευρωπαϊκές χώρες, ελάχιστα πράγματα ήταν γνωστά από το έργο, αλλά και τη ζωή και τη δράση του ίδιου του Γκράμσι στην προδικτατορική Ελλάδα». ²

τίτλο «Αντόνιο Γκράμσι, η επέτειος μιας απουσίας», που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Η Αυγή* στις 23.12.2007. Ο αναγνώστης μπορεί σήμερα να εντοπίσει αυτό το άρθρο και στον τόμο: *Ενθέματα, Εμβολιασμοί και στράτευση: παρεμβάσεις για την Αριστερά 1996-2008*, Η Αυγή, Αθήνα 2008.

2. Λουκάς Αξελός, *Ξαναδιαβάζοντας τον Γκράμσι*, εκδόσεις «Στοχαστής», Αθήνα 2012, σ.19. Στο ίδιο

1. Τη θέση αυτή διατυπώνει ο εκδότης του περιοδικού *Ο Πολίτης* σε άρθρο του με το χαρακτηριστικό

*** Καθηγητής Φιλοσοφίας
Πάντειο Πανεπιστήμιο**

Φαινομενικά τουλάχιστον παράδοξο, αλλά αληθινό: είναι στην περίοδο της δικτατορίας, που αρχίζει να αναπτύσσεται μεταφραστική δραστηριότητα με αντικείμενο τα έργα του Γκράμσι. Ο Θάνος Παπαδόπουλος, εξόριστος αρχικά, μεταφράζει τους *Διανοομένους*, που θα εκδοθούν τον Ιούλιο του 1972 από τον «Στοχαστή». Ο Κώστας Φιλίνης, φυλακισμένος, μεταφράζει τις *Σημειώσεις στον Μακιαβέλι*, που θα κυκλοφορήσουν από τις εκδόσεις «Ηριδανός», λίγο μετά την πτώση της χούντας, ενώ ο Θανάσης Αθανασίου, επίσης φυλακισμένος, μεταφράζει το *Παρελθόν και παρόν*, που θα εκδοθεί και αυτό από τον «Στοχαστή». Παράλειψη θα ήταν, εξάλλου, να μην αναφερθεί ότι, επίσης στην περίοδο της δικτατορίας, κυκλοφορεί, σε μετάφραση της Φούλας Χατζιδάκη και του Δημήτρη Ραυτόπουλου, ένα μέρος από τα γκραμισιανά *Γράμματα από τη φυλακή* από τις εκδόσεις «Ηριδανός», ενώ ο Τίτος Μυλωνόπουλος μεταφράζει τον *Ιστορικό υλισμό*, που θα κυκλοφορήσει από τις εκδόσεις «Οδυσσεάς». ³ Εύλογα, λοιπόν, σχολιάζει ο Αξελός: «Πραγματικά, από μια τραγική ειρωνεία της τύχης η πλειοψηφία των Ελλήνων μεταφραστών μετέφρασε τα *Τετράδια της Φυλακής* στις φυλακές και στις εξορίες!» ⁴

Δεν είναι, ωστόσο, αυτή, η μόνη τραγική ειρωνεία, που συνδέει το έργο του Γκράμσι με την ελληνική πολιτική ζωή και τη δράση της ελληνικής Αριστεράς, στις επιμέρους εκδοχές της. Θα περίμενε κανείς, και με δεδομένη τη μεταφραστική κινητικότητα, που απέδιδε ήδη καρπούς μεσούσης της δικτατορίας, ότι στα χρόνια της μεταπολιτευτικής Άνοιξης (:) η γκραμισιανή σκέψη θα γονιμοποιούσε ιδεολογικά το κομμουνιστικό κίνημα. Και όμως, μια τέτοια γονιμοποίηση δεν συνέβη. Η ελληνική Αριστερά

δεν συναντήθηκε ουσιαστικά με τη σκέψη του Γκράμσι.

Αναμφίβολα, ο χώρος που *ηγεμονεύοταν* από το ΚΚΕ αρνήθηκε οποιαδήποτε επικοινωνία και όσμωση με το γκραμισιανό έργο· αλλά και εκείνος της λεγόμενης «ανανεωτικής Αριστεράς», κάτω από την επιρροή μιας δεξιάς ευρωκομμουνιστικής ανάγνωσης της γκραμισιανής θεωρίας της ηγεμονίας, με δεδομένη, από αντίθετη βεβαίως πολιτική κατεύθυνση, και την όχι ασήμαντη ιδεολογική επίδραση της, εν πολλοίς, αντι-γκραμισιανής αλτουσεριανής φιλοσοφίας –ιδιαίτερα στο κίνημα της σπουδάζουσας νεολαίας– αλλοιώνει, όταν δεν αγνοεί, τον επαναστατικό πυρήνα της σκέψης του Γκράμσι. Τούτων δοθέντων, δεν απέχει της πραγματικότητας η θέση ότι ο *επαναστάτης* Γκράμσι, ο μαρξιστής θεωρητικός της ηγεμονίας, ο *κομμουνιστής* Γκράμσι, που *σχεδιάζει* μια μαρξιστική θεωρία της σοσιαλιστικής μετάβασης στο έδαφος της Δύσης, ο Γκράμσι ως στρατηγικός νους της διαλεκτικής συνάφειας πολέμου θέσεων και πολέμου ελιγμών, ο διεθνιστής και Ιταλός, ταυτόχρονα, Γκράμσι, που συγκρούεται με το αστικό κράτος και μάχεται για τη συντριβή του και την οργάνωση μιας σοσιαλιστικής δημοκρατίας, δεν βρίσκει «ευήκοα ώτα» όχι μόνο στην Ελλάδα, αλλά και διεθνώς, αν εξαιρέσουμε μεμονωμένες, φωτεινές οπωσδήποτε περιπτώσεις συστηματικών μελετητών του έργου του. Αρκεί μια επισκόπηση στην πολιτική αξιοποίηση που επιφύλαξε στο έργο του το ίδιο του το κόμμα, το PCI, για να τεκμηριωθεί και ιστορικά του λόγου το αληθές.

Σε πείσμα αυτής της αγνόησης ή, έστω της υποτίμησης, του θεωρητικού και, σε τελική ανάλυση, πολιτικού θησαυρού των *Τετραδίων της Φυλακής* και του ευρύτερου γκραμισιανού έργου, ιδιαίτερα σε μια εποχή που ο διεθνής και ο εγχώριος καπιταλισμός ανεβάζουν ρυθμούς και στο επίπεδο της καταστολής της όποιας κινηματικής δράσης, αλλά και σε αυτό της ηγεμονικής/ιδεολογικής διάβρωσης και καθυστάσεως της συνείδησης των υποτελών τάξεων, στο

βιβλίο ο αναγνώστης μπορεί να ανιχνεύσει, μεταξύ άλλων, και πολλά ακόμη ενδιαφέροντα στοιχεία και αναφορές, σχετικά με τις περιπέτειες της μετάφρασης και της έκδοσης (μέρους) του γκραμισιανού έργου στην Ελλάδα.

3. Ό.π., σ. 19-22.

4. Ό.π., σ. 23.

οποίο τόση σημασία –υπερβάλλουσα για κάποιους- απέδωσε ο Γκράμσι, η Συνακτική Επιτροπή των *Τετραδίων Μαρξισμού* αποφάσισε και προχώρησε στην υλοποίηση αυτού του αφιερώματος στο γκραμισιανό έργο, με κέντρο αναφοράς τη θεωρία της ηγεμονίας του Ιταλού κομμουνιστή στοχαστή και επαναστάτη.

Το αφιέρωμά μας ανοίγει με ένα κείμενο που συνέγραψε, λίγο πριν το θάνατό του, ένας από τους σπουδαιότερους και συστηματικούς μελετητές της γκραμισιανής θεωρίας, ο Αντρέ Τοζέλ. Με τον χαρακτηριστικό τίτλο «Η σκέψη-προτροπή του νεαρού Γκράμσι», το άρθρο του Τοζέλ –που ευγενώς μας παραχώρησαν προς δημοσίευση οι Éditions Critiques– μας οδηγεί στη *Μελλοντική Πολιτεία* του Αντόνιο Γκράμσι. *Μελλοντική Πολιτεία* είναι ο τίτλος του εντύπου που κυκλοφόρησε σε ένα και μοναδικό τεύχος αποκλειστικά και μόνο με άρθρα του Γκράμσι. Όπως προανήγγειλε ο ίδιος στις 11 Φεβρουαρίου του 1917 από τις σελίδες της *Il Grido del Popolo* και του *Avanti!*, το *La Città futura* εκδίδεται με πρωτοβουλία της σοσιαλιστικής ομοσπονδίας της νεολαίας του Πιεμόντε και αποτελεί ταυτόχρονα πρόσκληση και προτροπή κυρίως προς τους νέους, στους οποίους ανήκει το μέλλον και η ιστορία. «Οι αδιάφοροι», «Πειθαρχία και ελευθερία», «Τι είναι η κουλτούρα;», «Το κίνημα της σοσιαλιστικής νεολαίας». Κάποιοι από τους τίτλους, ενδεικτικοί των τοπίων της *Μελλοντικής Πολιτείας*, στην οποία μας ξεναγεί το άρθρο-εισαγωγή του Τοζέλ.

Ακολουθεί το άρθρο *Η διαλεκτική της ηγεμονίας* του Πίτερ Τόμας, ενός από τους νεότερους, αλλά και πιο παραγωγικούς μελετητές του γκραμισιανού έργου, συγγραφέα της πολυσιχιδούς και ήδη ευρέως συζητημένης μελέτης *Η γκραμισιανή στιγμή*. Σε αυτό το άρθρο, ο Τόμας αφενός μεν καταγράφει και αξιολογεί μια τυπολογία της ηγεμονίας ως θεμελιώδους έννοιας της γκραμισιανής πολιτικής θεωρίας και αφετέρου, στρεφόμενος κριτικά εναντίον της ανελαστικής αντιπαράθεσης ηγεμονίας και κυριαρχίας, συναίνεσης και βίας κ.ο.κ.

εισηγείται μια θεωρητική κατανόηση της γκραμισιανής ηγεμονίας ως πυρήνα της κομμουνιστικής πολιτικής σε μια διαλεκτική διαδικασία χωρίς τέλος.

Από την πλευρά του, ο καθηγητής Τζον Χόφμαν επιστρέφει και συμπυκνώνει επεξεργασίες που έχει αναπτύξει στην κλασική πλέον μονογραφία του *Η γκραμισιανή πρόκληση*. Υποστηρίζει ότι η γκραμισιανή έννοια της ηγεμονίας φαινομενικά και μόνο ανάγεται στους κλασικούς του μαρξισμού, ενώ οι φιλοσοφικές απαρχές της εντοπίζονται στο πεδίο της σκέψης και του έργου του Κρότσε. Ο Χόφμαν διαχωρίζει τη θεωρία της ηγεμονίας του Γκράμσι από τις ευρωκομμουνιστικές αναγνώσεις της, στρέφοντας ωστόσο τη δική του κριτική αξιολόγηση απέναντι σε σημεία της γκραμισιανής θεωρίας του κράτους, που ο ίδιος θεωρεί προβληματικά, όπως η αντιμετώπιση από τον Ιταλό μαρξιστή μιας, απλά και μόνο, *μεθοδολογικής* σχέσης, όπως αυτή μεταξύ ηγεμονίας και κυριαρχίας, σαν σχέσης *οργανικής*.

Στη συνέχεια, ο Παναγιώτης Σωτήρης προσεγγίζει και αναπτύσσει με παραγωγικό τρόπο το οργανωτικό ζήτημα ως θεμελιώδους συνιστώσας της λειτουργίας του σύγχρονου γκραμισιανού ηγεμόνα. Για τον Σωτήρη, αυτό που έχει ιδιαίτερη σημασία, στο πλαίσιο μιας γκραμισιανής θεωρίας του πολιτικού υποκειμένου στην εποχή μας, είναι η πρόσληψη του κόμματος όχι με όρους «κράτους εν κράτει» ή «επιτελείου ενός προλεταριακού στρατού», αλλά με όρους ενός διανο-

πτικού και δημοκρατικού εργαστηρίου αναζήτησης και παραγωγής μιας «συλλογικής στρατευμένης διανοητικότητας». Στην κατεύθυνση αυτή, ο Σωτήρης συναντά ενδιαφέροντες και προκλητικούς συνομιλητές, όπως οι σύγχρονοι ριζοσπάστες διανοητές Αλαίν Μπαντιού και Σιλβέν Λαζαρός.

Το άρθρο του Δημήτρη Γρηγορόπουλου εστιάζει στη θεωρία της ηγεμονίας του Αντόνιο Γκράμσι με βάση τα αντισημειωτικά ζεύγη «Δύση-Ανατολή», «κοινωνία των πολιτών-πολιτική κοινωνία», «ηγεμονία-κυριαρχία», «πόλεμος θέσεων-πόλεμος ελιγμών». Το βάρος της ανάλυσης του Γρηγορόπουλου πέφτει στη θεωρητική και, εντέλει, πολιτική αξιολόγηση του τρόπου ή, ορθότερα, των τρόπων με τους οποίους ο Γκράμσι κατανοεί και αξιοποιεί την έννοια του «πολέμου θέσεων». Σύμφωνα με τον αρθρογράφο, αν και η επαναστατική συμβολή του Γκράμσι δεν νομιμοποιεί την «κυρίαρχη ρεφορμιστική ανάγνωση» του έργου του, από τη στιγμή που ο επαναστατικός δρόμος στη Δύση ανάγεται, διαμέσου της γκραμισιανής θεωρίας, στη στρατηγική του «μακρόχρονου πόλεμου θέσεων», ενισχύει εξ αντικειμένου τη λογική των μεταρρυθμίσεων και «οδηγεί άφευκτα σε ρεφορμιστικές ουτοπίες».

Στη δική του συμβολή ο Χρήστος Νάτσης προχωρεί σε έναν θεωρητικά και πολιτικά ενδιαφέροντα συσχετισμό των «θέσεων της Λυών» του Αντόνιο Γκράμσι και των «θέσεων του Μπλουμ» του Γκέοργκ Λούκατς. Σημείο σύνδεσης, αλλά και αφετηρία ανίχνευσης και καταγραφής των διαφορών των δύο θεωριών του πολιτικού υποκειμένου, που καταθέτουν ο Γκράμσι και ο Λούκατς αντιστοίχως, αποτελεί η έννοια του *μετώπου*, γύρω από την οποία πλέκεται και αναπτύσσεται η επιχειρηματολογία του Νάτση.

Το αφιέρωμά μας κλείνει με το άρθρο του Γιώργου Ρούση, ο οποίος εισηγείται και αναπτύσσει την έννοια ενός «επαναστατικού πολέμου θέσεων», έννοια μέσω της οποίας επιχειρεί να τεκμηριώσει την επικαιρότητα της γκραμισιανής πολιτικής στρατηγικής σε πλήρη αντίθεση προς τις ρεφορμιστικές παρερμηνείες

της, για τις οποίες ωστόσο, όπως υποστηρίζει ο Ρούσης, και οι ίδιες οι αντιφάσεις της γκραμισιανής συλλογιστικής έπαιξαν το ρόλο τους. Αναδεικνύοντας την ανάγκη ύπαρξης ενός κομμουνιστικού κόμματος της εργατικής τάξης της εποχής μας, κάτω από τη γόνιμη επίδραση της γκραμισιανής θεωρίας του κόμματος ως σύγχρονου Ηγεμόνα, ο Ρούσης εστιάζει στη σημασία ενός επαναστατικού πολέμου θέσεων, δηλαδή ενός πολέμου που, χωρίς να αγνοεί τη «στιγμή» της ρήξης και του πολέμου ελιγμών, με κορυφαία τη μορφή της ένοπλης σύγκρουσης, θα συνδέει τις ριζοσπαστικές/αντικαπιταλιστικές μεταρρυθμίσεις με τον στρατηγικό στόχο του σοσιαλισμού.

Δεν αγνοούμε τον πολυδιάστατο και συγκρουσιακό μεταξύ τους χαρακτήρα, που έχουν προσλάβει κατά καιρούς οι ερμηνείες του γκραμισιανού έργου με επίκεντρο μάλιστα το ζήτημα της ηγεμονίας. Άλλωστε, ο αναγνώστης δεν θα δυσκολευτεί να εντοπίσει στοιχεία αυτής της πολυμορφίας και των συγκρουόμενων απόψεων και στις επιμέρους συμβολές σε αυτό το αφιέρωμα. Επιδιώξαμε συνειδητά αυτή την πολυμορφία των αναγνώσεων, διαφορετικών αναγνώσεων, που συμμερίζονται, ωστόσο, μια κοινή θέση και στάση: αρνούνται να αντιμετωπίσουν τον Γκράμσι σαν έναν θεωρητικό της ενσωμάτωσης στους αστικούς θεσμούς εξουσίας, ή σαν έναν πνευματικό δημιουργό, το έργο του οποίου συνιστά ένα απονευρωμένο σώμα, αντικείμενο μελέτης στο χώρο των λεγόμενων πολιτισμικών σπουδών [cultural studies]. Ο Γκράμσι, που αναδύεται μέσα από την πολυεδρικότητα των αναλύσεων του αφιερώματος των *Τετραδίων Μαρξισμού*, είναι ο Γκράμσι της επανάστασης και του κομμουνισμού, ο κατεξοχήν *πολιτικός* Γκράμσι, ο οποίος, ακόμη και με τις αντιφάσεις του έργου του ή, ορθότερα, χάρη και σ' αυτές, τροφοδοτεί τη σκέψη και εμπνέει τη δράση, όσων επιδιώκουν, με τον ένα ή άλλο τρόπο, να διαμορφώσουν από κοινού την επαναστατική στρατηγική και τακτική ενός σύγχρονου κομμουνιστικού κινήματος, εγχώριου και διεθνούς. **T**